

Brot úr POES KRÝNIKU

Seinni partur

Í tí seinna fyrilestrinum hjá Hanusi Andreassen um Edgar Allan Poe verður sagt frá yrkingum hansara og tí ávirkan, hann sum skald og kritikari fekk á europeiskar bókmentir. Eisini verður sagt eitt sindur um, hvat samband er millum Poe og bókmentirnar í okkara fjarskotna oyggjalandi.

Bláðar tú í eini Poe-ævisögu, skalt tú vera ógviliga dólskur, um tú ikki skjótt ansar eftir, at lívið, í hansara tíð og á hansara leiðum, er sera stokkt hjá tveimum samfelagsbólum: teimum fátæku og konufólkunum. Tað er hesin seinni bólkurin, sum vit í sambandi við Poe serliga hava áhuga fyri. Rundan um Poe doyggja konufólkin. Vit hava longu nevnt mammu hansara. Vit kundu nevnt eitt nú Mrs. Mary Stanard – sum var musa hansara, tá hann yrkti sína gitnu yrking "To Helen" – hon doyði stutt aftaná. Vit kundu nevnt stjúkmammu hansara, Francis Allan, sum doyði longu í 1829.

Sárást var lagnan hjá konu hansara. Tann 26. mai 1836 giftist Edgar Poe – sum tá var 27 ára gamal – við systurdóttur síni, tí tá 13 ára gomlu Virginii Clemm. Virginia tyktist at hava havt øll tey animadæmdu dreymaeyðkenni, sum Poe var drigin at: hon var bleik, vøkur og stóroygd. Um lívið hjá Poe og Virginii birtist søgnin ella mýtan um "the child wife", konuna, sum varð verandi eitt barn. Arthur Hobson Quinn, sum hevur skrivað ta ruddiligastu Poe-ævisöguna, ið higartil er komin, heldur hetta vera eitt mistak. Virginia var, heldur hann, sum vaksin ein bæði kynsliga og andaliga fullbúgvin kvinna. Men hon visti seg at vera heilsuveik. Í januar 1842, meðan hon sat og spældi við klaverið, brast ein blóðæðr hjá henni. Edgar livdi nú í stöðugum ótta fyri heilsu hennara. Poe og Virginia livdu saman í stív tiggju ár. Álituð í húsarhaldi teirra var vermamma og fastir Poe, tann kná Maria Clemm, sum knossaði og vaskaði og biddaði fyri at halda síni heilsuveiku dóttur og sínum excentrisku dótturmanni – sum í hvussu er neyvnan var nakar innløgumaður – á lívi. Tann 30. januar 1847 doyði Virginia av tuberklum. Poe kom ongantið rættiliga fyri seg aftur aftan á hesa hending.

Hesi og onnur viðurskipti av sama slag eru helst bakgrundin fyri, at Poe, í sögum og yrkingum sínum, melur rundan um gravir og kirkjugarðar, leitar upp deyðar kvinnur ella sær tær risa vinglandi úr líkverjum sínum. Gitin er endin á søguni Ligeiu, har tann viljafasti hovuðspersónurin risur upp í haminum á tí deyðu Rowenu:

Eg skalv ikki – eg rørdist ikki – tí ein fjöld av hugskotum, sum einki orð er fyri og sum høvdu samband við medferðina, hovuðburðin, verumáttan hjá hesum skapningi, fuku kvikliga gjøgnum heilan á mær og landu meg, kyldu meg til stein. Eg rørdist ikki – men gløddi at haminum. Í mínum tonk-

um var vitleys fløkja – ein ótemjandi ruðuleiki. Sanniliga, kundi hetta var tann livandi Rowena, sum stóð fyri mær? Sanniliga, kundi tað yvirhøvur vera Rowena – tann ljóshærda, tann bláoygda Lady Rowena Trevanion úr Tremaine? Hví, hví skuldi eg ivast í tí? Bindið lá fast um munnin – men kundi tað ikki verið munnurin á tí andandi Lady av Tremaine? Og kjálkarnir – har vóru rósurnar frá lívsblóma hennara – ja, hatta kundu væl verið teir ljósu kjálkarnir á teirri livandi Lady av Tremaine. Og hokan, við sínum smilakullum, sum tá hon var frísk, kundi hon ikki verið hennara? – men var hon vaksin, nú hon hevði ligið sjúk? Hesin tankin loypti eitt ósigiligt vitloysi á meg! Eg gjørdi eitt lop og var hjá henni! Hon veik undan fingrum mínum og loysti av høvdi sínum ta ræðuliga líkverju, sum hevði fjalt tað, og inn í kamarsins gjóstur streymaðu veldigar meisar av síðum, ógreiddum hári; tað var svartari enn midnættar ravnaveingir! Og nú spakuliga læt tann skapningur, sum stóð fyri mær, eyguni upp. "Har", rópti eg hart, "har fari eg í hvussu er aldrin – aldrin – skeivur – hatta eru tey stóru, og tey svørtu, og tey villu eyguni – á burturmistu elskaðu míni – á Lady – á Lady Ligeiu".

Henda søgan er, saman við eitt nú William Wilson og The Fall of the House of Usher millum tær lýtaleysastu, sum Poe skrivaði. Søgan tekur upp fleiri

Virginia, kona Poe og dreymagenta hansara, maktadist burtur, til hon doyði av tuberklum í januar 1847

Gorpurin.

Skurðmynd eftir Gustave Doré

evnir – har er bæði pantheisma og kvinnuligur mystikkur – og hevur tí íbirt mangar tulkningar. Amerikanarin Gerald J. Kennedy – sum Henning Goldbæk umtalar í síni nýggju bók um Poe – førir í bókini "Poe, Death and the Life of Writing" fram tann tanka, at Ligeia er ein mynd av tí flótandi, marksorlandi kvinnuliga princippinum. Mansins støða til hetta princippið er æviga tvítýtt. Av tí at tað hótir hansara rationalitet og samleika – ella identitet – ræðist hann tað. Tí má Ligeia doyggja. Av tí at tað minnir hann um ein tølendi heim, hann ikki eigur atgongd til, kennir hann seg drignan at tí. Og tí má Ligeia livna uppáftur. Hesin tanki er áhugaverdur. Men ein sovordin hugburður krevur meira av konufólkunum, enn gjørligt er í einum heimi, ið er stýrdur av vanligum natúrlógum.

Tað, sum higartil er sagt, gevur okkum bara eina hómning av tí fjølbroytta fløgvitinum, sum Poe var. Menniskjalýsari var hann ikki. Kvinnukennari var hann ikki. Tey verk hjá Poe, har kvinnan er evni, avdúka einki um kvinnuna, men ein hóp um mansins hugburð mótvægis hinum kyninum. Heldur var Poe bókmentatekniskur uppfinnari. Eitt friðloysi í sálina elvdi honum til alla tíðina at ganga nýggjar, áður óroyndar, leiðir og til í heilum at lofta við nýggjum hugskotum. Sum dømi kunnu vit taka ta stuttu söguna The Oval Portrait. Edgar Poe tekur í hesi sögu upp sambandið millum lív og list, hetta at listin í okkara modernaðu, neurotsku siðmenning hevur hug at trøðka seg inn á lívið, ræna tess frískleika frá tí. Søgan minnir ikki sørt um eina aðra stutt-sögu, "Modurmerkið", eftir ein samtíðarmann hjá Poe, Nathaniel Hawthorne. Poe letur ein listarmann ræna lívið hjá unnustu síni og afturfyri skapa eina ódeyðiliga mynd. Hovuðspersónurin í söguni hjá Hawthorne er ein vísindamaður, sum – í síni trú eftir at skapa tann fullkomna vakurlaikan – av óvart beinir fyri gentu síni.

Edgar Poe skapti eisini, í síni egnu mynd, Auguste Dupin, tann fyrsta detektivin ella uppdragaran í bókmentasöguni. Dupin er skald og detektivur, droymari og logikari, inntonktur og eygleiðari. Tann besta detektivsögan hjá Poe er helst Tað stolna brævið. Ein ráðharri hevur stolið eitt ástarbrev frá ríkisins drottning – og fær á henda hátt stórt vald. Løgreglan ger alt hon er ment fyri at finna brævið –

men til fánýtis. Dupin brúkar sínar skaldagávir, identifiserar seg við hugaheimin hjá tjóvinum – og loysir gátuna. Brævið var ikki til at finna, av tí einfaldu orsök at tað als ikki var krógváð. Hugskotið er einfalt, men – soleiðis sum Poe víðger tað – eisini genialt.

Poe skrivaði eina skaldsögu – Frá søgnina hjá Arthur Gordon Pym úr Nantucket. Bókin er skrivað sum ein eftirlíknin eftir teimum ferðasögum, sum vóru so vanligar í 18. og 19. øld. Bókin greiðir frá ferðunum hjá Pym og feløgum hansara á sunnaru høvunum. Í bókini eru upplýsingar um landalæru og djóralæru, og har er ein lítul ritgerð um, hvussu eitt skip verður fermt. Alt hetta – sum var hildið at vera veikleikar, tá bókini kom út – er við til at geva frásøgnini ein sannlíkan dām. Bókin er skrivað á skel-andi realistiskan hátt. Sjálfur gloymi eg ongantið, hvussu eg, staddur í Kóln í 1966, við nóttrandi hjarta las um, hvussu Pym og felagar hansara enda í kannibalsmu. Viðagitin er endin á bókini, har hetjurnar, eftir nógv knoss og nógvær ræðuligar hendingar, nærkast Sudurpólinum og reka inn ímóti einum risastórum hvítum tjaldi:

Og nú róku vit við miklari ferð inn í fossins føyning, har eitt dýpi læt seg upp fyri at taka ímóti okkum. Men á leið okkara reistist ein slørveiptur menniskjansligur skapningur, nógv størri á vøkstri enn nakar foldarbúgvi. Og holdið á hesum skapningi hevði kavans fullkomna hvíleika.

Hóast tað er greitt, at Poe í endanum á hesi bók víðger mótsætningin millum hvítt og svart, gott og ónt, standa nógvir spurningar ósvaraðir, tá tú leggur bókina frá tær. Vit fáa til dømis ongantið at vita, hvat hesin hvíti skapningurin seinast í bókini umboðar. Við vilja ella av óvart hevur høvundurin á henda hátt trøðkað seg inn á eftiríðina – við líti. Teir serkønu halda fram at grunda yvir henda spurning, so hvørt sum ein bókmentaføðilig isma røkir aðra av.

Fara vit nú til yrkingarnar hjá Poe, so hava tær verið væl hægri mettar á europeiska meginlandinum enn í USA og Onglandi. T. S. Eliot, ein bæði kræsin og víðfarin kritikari, hevur í eini gitnari grein gjørt vart við tann ósketna máttan,